

Лисюк Н.В.
Харківська гімназія № 65
Харківської міської ради
Харків, Україна

ЕСЕ ЯК СПОСІБ РОЗВИТКУ КРИТИЧНОГО МИСЛЕННЯ УЧНІВ НА УРОКАХ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

Розвиток критичного мислення учнів є важливим завданням на сьогоднішньому етапі, адже воно дозволяє їм краще орієнтуватися в інформаційному просторі, робити обґрунтовані висновки, ухвалювати зважені рішення та аналізувати складні питання. У учнів має бути сформована здатність до аналізу та оцінки інформації. В умовах інформаційного перевантаження критичне мислення дозволяє учням оцінювати якість та достовірність інформації. Це особливо важливо в епоху соцмереж та медіа, де часто поширюється недостовірна або маніпулятивна інформація. Учні вчаться ставити під сумнів, досліджувати джерела та формувати науково обґрунтовані судження. Критичне мислення дає можливість кожному учню виробити власну позицію з різних питань, а не сліпо приймати чужі думки чи авторитети. Це допомагає їм захищати свою точку зору, але при цьому залишатися відкритими до нових ідей і думок. Учні з розвиненим критичним мисленням краще розуміють навчальний матеріал, адже вони активно ставлять питання, шукають причинно-наслідкові зв'язки та намагаються глибше зрозуміти суть теми. Це підвищує ефективність навчання, роблячи його усвідомленим і цілеспрямованим процесом. Критичне мислення допомагає в прийнятті самостійних рішень у повсякденному житті. Учні вчаться зважувати «за» і «проти», аналізувати наслідки, оцінювати ризики та обирати оптимальні варіанти дій. Це робить їх більш підготовленими до реальних життєвих ситуацій, в яких часто необхідно швидко реагувати і враховувати різні фактори. Критичне мислення стимулює учнів до пошуку нових рішень і нестандартних підходів. Завдяки аналізу, синтезу та оцінці різних ідей вони можуть створювати нові концепції або застосовувати знання в нових контекстах. Це важливо для розвитку інноваційного потенціалу, що є ключовим у багатьох сферах. Критично мислячі люди краще розпізнають маніпуляції та пропаганду, оскільки вони здатні аналізувати інформацію й помічати спроби впливу на їхні емоції чи погляди. Це робить їх більш стійкими до впливів і дозволяє зберігати незалежність мислення [1, с. 50]. Таким чином, розвиток критичного мислення – це інвестиція в майбутнє учнів. Це допомагає їм стати самодостатніми, мислячими особистостями, які зможуть приймати обґрунтовані рішення, адаптуватися до викликів життя та вносити власний внесок у суспільство.

Українські педагоги визначають критичне мислення як багатовимірний процес, що поєднує аналітичні, когнітивні та творчі навички, які дають змогу учням оцінювати інформацію, формулювати власні погляди та ухвалювати зважені рішення. Зокрема, Олена Пошетун розглядає критичне мислення як

«здатність людини обмірковувати свої думки, аналізувати їхню логіку та обґрунтованість» [9, с. 17]. Вона підкреслює роль критичного мислення у формуванні навичок оцінювання інформації, аналізу джерел і змісту, що є основою для свідомого навчання. Наталія Коломоєць трактує критичне мислення як «систему суджень, що використовуються для аналізу й оцінки тверджень та аргументів» [4, с. 59]. Вона акцентує увагу на тому, що критичне мислення допомагає учням уникати помилкових суджень і обирати достовірні дані в інформаційному потоці. Таким чином, українські педагоги трактують критичне мислення як складну, багатоаспектну навичку, що поєднує рефлексію, аналіз, оцінку та самостійне обґрунтування думок. Це мислення не лише навчає учнів бачити сутність проблем, але й формує їхню здатність ухвалювати зважені рішення, що є основою ефективного навчання та розвитку особистості.

У сучасному освітньому просторі існує ряд технологій, спрямованих на розвиток критичного мислення учнів. Ці технології допомагають формувати вміння аналізувати, оцінювати інформацію, логічно мислити та робити обґрунтовані висновки. До основних технологій розвитку критичного мислення, які активно застосовуються в сучасній освіті можна віднести:

– Метод проблемного навчання. Проблемне навчання базується на створенні проблемних ситуацій, у яких учні змушені самостійно шукати вирішення. Учитель ставить перед учнями проблемні запитання або завдання, які потребують дослідження й критичного аналізу, що стимулює учнів до глибокого розуміння матеріалу.

– Проектна технологія. Виконання проєктів стимулює учнів до самостійної дослідницької роботи, де вони повинні знайти, проаналізувати, обробити та презентувати інформацію. Це допомагає розвивати навички пошуку та критичного оцінювання інформації, а також формувати вміння співпраці та самоорганізації.

– Метод дебатів і дискусій. Під час дискусій і дебатів учні вчаться висловлювати свою думку, аргументувати її, а також критично аналізувати погляди опонентів. Така діяльність формує вміння слухати інших, знаходити сильні та слабкі сторони різних аргументів і самостійно будувати позицію на основі аналізу.

– Метод кейс-стаді. Цей метод включає роботу з реальними або змодельованими ситуаціями (кейсам), де учні повинні проаналізувати конкретну проблему, визначити шляхи її вирішення та обґрунтувати свій вибір. Метод кейсів дозволяє розвивати критичне мислення через практичне застосування знань у нових обставинах.

– Метод інтелектуальних карт (майндмеппінг). Інтелектуальні карти допомагають учням структурувати інформацію, показуючи взаємозв'язки між поняттями та ідеями. Така візуалізація спрощує аналіз складної інформації, дає можливість зрозуміти логіку певного процесу та знаходити нові рішення.

– Стратегії розвитку критичного мислення через читання та письмо. Це комплексна методика, спрямована на розвиток критичного мислення за допомогою завдань із читання й письма. Вона складається з трьох етапів:

виклик, осмислення, рефлексія. На кожному етапі учні залучаються до активної діяльності, яка стимулює їх до критичного аналізу прочитаного матеріалу, осмислення нових знань та висновків.

– Метод «Питання за схемою 6W». Ця методика полягає у відповіді на шість базових питань (Who? What? Where? When? Why? How?), що допомагають структурувати інформацію та формувати критичне ставлення до матеріалу. Учні вчаться розглядати ситуації з різних точок зору та робити комплексні висновки.

– Метод «Зигзаг». Це кооперативний метод навчання, де учні працюють у малих групах, і кожен відповідає за певну частину матеріалу. Потім вони обмінюються інформацією в групах, навчаючи один одного. Ця технологія розвиває вміння структурувати та критично оцінювати матеріал, а також формує навички взаємного навчання та співпраці.

– Метод «Рефлексивного щоденника». Цей метод передбачає ведення особистих записів, у яких учні осмислюють свій навчальний досвід, описують нові знання та аналізують власні успіхи й труднощі. Рефлексія дозволяє учням краще розуміти свої сильні та слабкі сторони, формувати навички самооцінки та самоконтролю.

– Метод сократівських питань. Викладач ставить серію запитань, що спонукають учнів до критичного осмислення та аналізу проблеми. Питання побудовані таким чином, щоб учні поступово доходили до глибших розумінь і висновків, ставлячи під сумнів власні припущення [7, с. 72-74].

Кожна з цих технологій може стати ефективним інструментом розвитку критичного мислення, якщо її використовувати систематично й послідовно. Вони сприяють формуванню в учнів навичок самоосвіти, аналітичного мислення та підготовки до активної участі в суспільному житті.

Для розвитку творчого та критичного мислення існує широкий спектр інструментів, що сприяють розвитку здатності аналізувати, генерувати нові ідеї, вирішувати проблеми й робити обґрунтовані висновки. Ці інструменти можуть застосовуватися як у класі, так і в індивідуальній роботі учнів. Інтелектуальні карти є чудовим інструментом для візуалізації ідей та їхніх взаємозв'язків. Вони допомагають структурувати інформацію, розбивати складні теми на частини, що сприяє глибшому аналізу й розумінню матеріалу. Використання ментальних карт стимулює як творче, так і критичне мислення. Сократівський метод (Сократівські питання) полягає в постановці запитань, які спонукають учнів до аналізу та роздумів. Учитель ставить серію питань, що допомагають глибше осмислити проблему. Цей інструмент стимулює учнів ставити під сумнів свої припущення, аналізувати ідеї та виявляти протиріччя. Мозковий штурм є ефективним інструментом для генерування ідей у командній роботі або самотійно. Цей метод заохочує учнів висловлювати будь-які ідеї з певної теми, не оцінюючи їх на перших етапах. Пізніше всі ідеї аналізуються та оцінюються, що поєднує творчість із критичним мисленням. Метод аналіз «плюси, мінуси, цікаво» дозволяє учням оцінювати різні аспекти певної ідеї або проблеми, поділяючи їх на три категорії: позитивні сторони (плюси), негативні

сторони (мінуси) та цікаві моменти. Це допомагає глибше аналізувати проблеми та приймати зважені рішення. Кубик Блума є інструментом для стимулювання мислення через запитання шести різних рівнів: описати, пояснити, застосувати, проаналізувати, оцінити, створити. Кубик можна використовувати як для роботи в групах, так і для індивідуальної рефлексії, він сприяє розвитку як творчих, так і критичних навичок. Метод шести капелюхів (Едвард де Боні) пропонує розглянути проблему з різних точок зору, одягаючи уявні «капелюхи» різного кольору: білий (факти), червоний (емоції), чорний (негативи), жовтий (позитиви), зелений (нові ідеї) та синій (управління процесом). Цей інструмент допомагає учням розглядати ситуацію з різних позицій, що стимулює як креативність, так і критичність. Дебати та дискусії допомагають учням висловлювати свої думки, аргументувати позицію й аналізувати думки інших. Такі методи сприяють розширенню кругозору, вмінням доводити власну точку зору та критично оцінювати інформацію. SWOT-аналіз є інструментом для оцінки сильних і слабких сторін, можливостей і загроз щодо певної ідеї або проекту. Цей метод зазвичай застосовується для прийняття зважених рішень, сприяючи системному мисленню та структурованому підходу. Ведення щоденника, де учні записують свої думки, аналізують власні дії й оцінюють досягнення, сприяє розвитку навичок саморефлексії та критичної оцінки власних думок. Такий підхід допомагає учням краще усвідомлювати свій процес мислення та працювати над власним самовдосконаленням. Цей метод полягає в послідовному задаванні запитання «Чому?» для виявлення кореневої причини проблеми. Підходить як для індивідуальної, так і для командної роботи. Інструмент допомагає заглиблюватися в причини явищ і сприяє критичному осмисленню. Аналіз реальних або змодельованих ситуацій (кейси) дозволяє учням відпрацьовувати навички прийняття рішень, пошуку причинно-наслідкових зв'язків і розробки власних стратегій. Робота з кейсами сприяє як творчому підходу, так і критичній оцінці рішень. Сторітелінг допомагає розвивати творче мислення через створення історій, які висвітлюють різні ідеї або досвіди. Вигадування сценаріїв ситуацій також допомагає учням розглядати проблему з нового боку, генеруючи нестандартні рішення та аналізуючи їхні наслідки [2, с. 51]. Ці інструменти допомагають формувати в учнів здатність оцінювати інформацію критично, мислити логічно, генерувати нові ідеї та вирішувати проблеми нестандартними способами. Використання таких інструментів у навчанні сприяє комплексному розвитку учнів, підвищує їхню мотивацію до навчання та розвиває важливі життєві навички.

Одним із інструментів для творчого та критичного мислення є написання есе. Слово есе походить від французького інфінітиву «essayer» – намагатися. І першим автором, який описав свої роботи як есе, був француз Мішель де Монтень (1533-1592). Він використав цей термін, щоб охарактеризувати їх як «спроби» викласти свої думки у письмовій формі. Українські науковці трактують термін есе по-різному, залежно від жанрових особливостей, стилістичних підходів та завдань, які виконують есе в навчанні, науці чи

творчості. Так, Ірина Зуєнко описує есе як «жанр індивідуалізованого роздуму», який дозволяє автору вільно висловити свої думки, спираючись на особисті переконання та життєвий досвід. Вона наголошує на суб'єктивності викладу, який має бути логічним і переконливим, але не обов'язково вичерпно аргументованим [8, с. 118]. Валентина Остролуцька вважає есе як «жанр, що межує між літературою та філософією». Вона вказує, що есе є синтезом інтелектуальної та емоційної складових, де розмірковування автора поєднується з його індивідуальною, особистісною позицією. Остролуцька також зазначає, що есе відрізняється від інших жанрів особливою структурою та стилем викладу [3, с. 8]. Олена Сніжко підкреслює роль есе як «інструменту розвитку критичного мислення та самостійного аналізу». На її думку, есе сприяє формуванню в учнів уміння чітко виражати власну точку зору, а також обґрунтовувати й аналізувати її, залучаючи приклади з реального життя чи літератури [5, с. 70].

Написання есе є одним із потужних інструментів для розвитку критичного мислення, оскільки воно вимагає від учнів аналізу, синтезу та оцінки інформації. Під час написання есе учні повинні проаналізувати різні джерела інформації, відібрати ключові ідеї та аргументи, а також інтерпретувати їх у контексті своєї теми. Це вимагає від них глибшого розуміння матеріалу, структурування думок та виокремлення найважливіших аспектів. Есе вимагає від учнів сформулювати чітку позицію щодо певного питання та аргументувати її. Учні розвивають навички логічного мислення, адже їм потрібно збудувати переконливу лінію аргументації, обґрунтувавши свою думку фактами, прикладами або посиланнями на джерела. У процесі написання есе учні вчаться формулювати аргументи та підкріплювати їх доказами, що допомагає розвинути вміння аналізувати інформацію з різних точок зору, враховувати аргументи опонентів і спростовувати їх на основі логічного аналізу. При підготовці до написання есе учням доводиться звертатися до різних джерел і оцінювати їхню надійність та достовірність. Це сприяє розвитку навичок критичного аналізу джерел, допомагає відрізняти факти від суб'єктивної думки, фільтрувати інформацію та формувати об'єктивний погляд на проблему. Есе передбачає чітку структуру викладу: вступ, основна частина та висновки. Це допомагає учням навчитися логічно вибудовувати думки, дотримуючись послідовності в аргументації. Завдяки цьому учні вчаться мислити системно, що є ключовою складовою критичного мислення. Написання есе вимагає від учнів осмислення власного процесу мислення та самооцінки. Вони мають оцінити свої ідеї, аргументи й висновки, що спонукає їх до рефлексії. Це вчить їх об'єктивно оцінювати власні думки, шукати слабкі місця у власних аргументах та працювати над їхнім покращенням. У есе учні часто мають можливість висловити свою індивідуальну точку зору та оригінальні ідеї, що заохочує до творчого підходу. Це стимулює нестандартне мислення та вміння знаходити нові підходи до вирішення завдань, розвиваючи одночасно творче та критичне мислення. У есе учні повинні формулювати обґрунтовані висновки на основі зібраного

матеріалу та проведеного аналізу. Це навчає їх узагальнювати інформацію, виділяти головне та робити аргументовані підсумки, що є важливим елементом критичного мислення. Часто теми есе передбачають наявність кількох поглядів або підходів до питання. Учні мають оцінити кожен із них, виявити сильні та слабкі сторони, а також обрати найбільш обґрунтовану точку зору. Це вчить їх критично підходити до інформації, оцінювати різні точки зору та знаходити оптимальні рішення [6, с. 74-75].

Таким чином, написання есе сприяє формуванню цілого комплексу навичок критичного мислення: від вміння аналізувати інформацію до здатності аргументувати свою думку та робити обґрунтовані висновки. Це підвищує інтелектуальний потенціал учнів і готує їх до вирішення складних задач у навчанні та житті.

Література:

1. Вайнштейн М. Критичне мислення як основа демократичного навчання. Рідна школа. 2001. № 4. С. 49-52.
2. Вукіна Н. В., Дементієвська Н. П., Сущенко І. М. Критичне мислення: як цьому навчати: наук.-метод. посібник / за наук. ред. О. І. Пометун. Харків, 2007. 190 с.
3. Давиденко О.М. Розвиток критичного мислення на уроках мови і літератури. Вивчаємо українську мову та літературу. 2005. № 2. С. 7-8.
4. Кроуфорд А., Саул В., Метьюз С., Макінстер Д. Технології розвитку критичного мислення учнів / за наук. ред. О. І. Пометун. К.: Вид-во «Плеяди», 2006. 220 с.
5. Лабенко О. Розвиток критичного мислення в середніх загальноосвітніх закладах. Рідна школа. 2001. № 4. С. 68-71.
6. Лякішева А. В., Вітюк В. В., Кашуб'як І. О. Кейсбук методів і прийомів технології розвитку критичного мислення в Новій українській школі : навч.метод. посіб. для вчит. поч. класів ЗЗСО та студ. спец. 013 Початкова освіта. 2-ге вид., переробл. і доповн. Луцьк : ФОП Іванюк В. П., 2022. 116 с.
7. Марченко О. Г. Формування критичного мислення школярів. Харків: Вид. група «Основа», «Тріада +», 2007. 160 с.
8. Пасічник Є.А. Методика викладання української літератури в середніх навчальних закладах: навчально-методичний посібник для студентів вищих закладів освіти. К. : Ленвіт, 2000. 384 с.
9. Пометун О. І., Пилипчатіна Л. М. Основи критичного мислення : навчальний посібник для учнів старших класів загальноосвітньої школи. Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2010. 216 с.